

**BEDRÜDDİN İBN CEMAA'NIN DEVLETİN MALİ YAPISI, DEVLETİN GELİRLERİ VE
HARCAMALARI İLE İLGİLİ GÖRÜŞLERİ***
**BEDR AL-DİN IBN CEMAA'S VIEWS ON THE REVENUES, FINANCIAL STRUCTURE AND
EXPENDITURES OF THE STATE**

Abdullah KAHRAMAN**
Muhammet SAĞLIK***

Öz

İbn Cemâa'nın devlet hazinesi olan beytülmal devlet gelirlerinin toplandığı yer ve devlet harcamalarının merkezi olarak görmesi, dönemin mali yapısının devletçi bir sisteme dayalı olduğunu göstermektedir. Halktan alınan vergiler ve savaş gelirleri beytülmalde toplanır ve devlet harcamaları, askeri giderler olarak ülke maslahatına sarf edilir. Ayrıca beytülmaldeki malların belli bir kesim için sarf edilmesi söz konusu değildir. Ancak tüm Müslümanların maslahatına yönelik olarak harcama yapılabilir.

Devletin temel gelirleri arazi, fey, ıktâ olarak görülmüştür. Savaş sonrasında elde edilen ganimet malları, zekat gelirleri ve halktan alınan vergiler ise diğer gelir kaynakları olarak eserlerinde ele alınmıştır. Devletin tüm bu gelirleri beytülmal/hazinede toplanır ve ilgili yerlere sarfedilir. Beytülmal/hazinede oluşan fazla gelir, Müslümanların umumi maslahatı gözetilerek askeri, iktisadi, sağlık vb. harcamalar için ayrılır yahut daha sonra kullanılmak üzere beytülmalde saklanır.

Devlete ait arazinin mülkiyeti ile beraber bir şahsa bağışlanması ya da mülkiyeti devlette kalıp kullanım hakkının verilmesi anlamındaki ıktâ gelirleri, Hz. Peygamber (s.a), Hulefa-i Raşidin ve sonraki İslam toplumlarında görülen önemli bir uygulama olarak tarihteki yerini almıştır.

Bedrüddin İbn Cemaa askerlere bağlanan ıktâ gelirleri konusunu eserlerinde ele almak suretiyle fetihler sonrasında kazanılan arazilerin kira, irtifak ve temlik yoluyla askerlere gelir kaynağı olduğunu benimsemiştir. Askerler bu arazilerden elde ettikleri gelirlerle ihtiyaçlarını karşılama ve daha rahat bir yaşam sürme imkânı bulurlar.

Devlet başkanının devlet gelirleri üzerinde başkan olması sebebiyle ayrıcalıklı bir hakkı bulunmaz. Devlet malı karşısında devlet başkanının konumunu Hz. Ebubekir yetim malını üstlenen vasi, Hz. Ömer ise yetim malını idare eden veli olarak nitelemiştir. Bu sebeple onun ihtiyacı varsa orfe uygun bir maaş almasında sakınca görülmez.

Anahtar Kelimeler: İbn Cemaa, Devlet, Beytulmal, Gelirler, Harcamalar.

Abstract

Ibn Cemâa viewed the *bayt al-mal*, or the public treasury, as the center of state revenues and expenditures, implying that the financial structure of that period was based on an etatist system. For taxes levied on the general public and revenues of war were collected in the *bayt al-mal*, which were then spent for the benefit of the country as public expenditures and military expenses. Moreover, these revenues collected in the treasury could not be spent for the benefit of a particular group but rather that of the entire Muslim community.

Ibn Cemaa considered as the basic state revenues those from the land, booty (*fay*), and fief. He classified as other sources of revenue the war booty, alms money, and taxes levied on the public in his work. All these revenues of the state were collected in the *bayt al-mal*, and spent for necessary expenses. The surplus revenue left in the treasury were either spent for military, economic, health-related etc. expenses based on the collective needs of the muslim community, or saved in the *bayt al-mal* for future spending.

The *iqta* (fief) revenues, which came from the public land, whose ownership was transferred to a private person, or that remained as state property but whose tenure was given to private persons, was a significant institution throughout the Islamic history since the time of Prophet Muhammad (swt) and the Rightly Guided Caliphs.

Ibn Cemaa discussed the question of fief revenues granted to the military personnell, considering their land tenure, rent and ownership as the sources of revenue in post-war conditions. For these generated incomes necessary for the soldiers' basic subsistence needs and living expenses.

For him the head of the state did not have the privilege due to his position over public revenues. In fact Abu Bakr the first caliph had defined the status of the head of the state vis-a-vis public goods as a warden of the orphan's property; and Omar the second caliph had described it as a custodian of the orphan's property. For this reason, Ibn Cemaa views it appropriate for the head of the state to be granted a salary based on the mores of the time, if need be.

Keywords: Ibn Cemaa, State, Beytulmal, Revenues, Expenditures.

* Bu makale "Bedrüddin İbn Cemâa'nın Savaş Hukuku ile İlgili Görüşleri ve Tecnîdü'l-Ecnâd Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili" isimli Doktora tezinden üretilmiştir.

** Prof. Dr., Marmara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Hukuku Öğretim Üyesi.

*** Marmara Üniversitesi İslam Hukuku Yüksek Lisans Mezunu; Ataşehir Şehit Cengiz Hasbal Ortaokulu Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmeni.

GİRİŞ

İbn Cemâa'nın devlet hazinesi olan beytülmal devlet gelirlerinin toplandığı yer ve devlet harcamalarının merkezi olarak görmesi, dönemin mali yapısının devletçi bir sisteme dayalı olduğunu göstermektedir. Halktan alınan vergiler ve savaş gelirleri beytülmalde toplanır ve devlet harcamaları, askerî giderler olarak ülke maslahatına sarf edilir. Ayrıca beytülmaldeki malların belli bir kesim için sarf edilmesi söz konusu değildir. Ancak tüm Müslümanların maslahatına yönelik olarak harcama yapılabilir.¹

İbn Cemâa; "Beytülmal mali açıdan sıkıntı çekip daralır, sultanın beytülmal adına borçlanması mümkündür. Beytülmal mali yönden genişlediğinde bu borçları ya sultan veya beytülmal vekili ödemekle yükümlüdür" demek suretiyle beytülmalin pozitif ve negatif durumlarını göz önünde bulundurmıştır.²

Beytülmalde masraflardan arta kalan mal birikmiş olursa Ebu Hanife'ye göre bu mal beytülmalde ileride Müslümanların maslahatına kullanılmak üzere saklanır. İmam Şafii ise asker maaşı, kale imarı, silah ve binek hayvan edinilmesi gibi cihetlere sarf edilir, demiştir.³

İbn Cemâa beytülmal altı kısımda ele almıştır. Birinci kısım, Allah Resulü'nün payı olup ganimetin beşte biridir. İkincisi, harac malıdır. Üçüncüsü, Ehli zimmet ve Müslümanlardan belli varisi olmayıp da ölenlerin bıraktığı maldır. Dördüncüsü, maliki bilinmeyip de zayı olan her maldır. Beşincisi, cizye mallarıdır. Altıncısı, gayri Müslimlerin ticaretlerinden alınan öşür vergisi mallarıdır.⁴

1. Devletin Gelirleri

İbn Cemâa devletin gelirlerini arazi, fey, ıkta gelirlerini temel olarak açıklamıştır. Bu gelirlerin yanı sıra kazanılan savaş sonunda askerler arasında taksimi yapılan ganimet malları, halktan alınan vergiler ve zekat gelirleri diğer gelir kaynaklarını oluşturmaktadır. Bu gelirler beytülmalde toplanır ve ihtiyaç duyulan yerlere harcamalar yapılır. Beytülmalde gelirlerin fazlalığı durumunda bu gelirler Müslümanların askerî, ekonomik ve sıhhi ihtiyaçları karşılanmak üzere sarf edilir yahut ileride kullanılmak üzere beytülmalde biriktirilir.⁵

Müslümanların fethettikleri arazilerin gayri Müslimlere harac bağlanarak bırakılmasıyla elde edilen gelir, zimmilerden alınan cizye, Müslümanlardan alınan zekat, öşür, humus ve diğer vergiler devletin temel gelir kaynakları olup Memlük devletinin mali sisteminde rahatlığı temin eden ana unsurlar olmuştur. Bu gelirler sayesinde orduların ihtiyaçlarının giderilmesi, askerlerin maaşlarının temini, devletin ekonomik bunalıma düşmesinden kurtarılması ve halkın gelir düzeyinin istenilen seviyeye ulaştırılması mümkün olmuştur.⁶

Şimdi bazı gelir çeşitlerini inceleyeceğiz.

a. Fey Gelirleri

İbn Cemâa, savaşmaksızın elde edilen fey gelirlerinin devletin kontrolü altında olarak Müslümanların umumi maslahatlarına sarf edilmesi gerektiğini kabul etmiştir. Bu gelirler beytülmalde bulundurulurken Müslümanların maslahatı ön planda tutulmuş ve gerektiğinde ihtiyaç duyulan askerî, imar, sağlık ve ekonomik alanlarına kullanımı uygun görülmüştür. Bu gelirlerin sarf edileceği öncelikli yerler konusunda İbn Cemâa aşağıdaki tasnifi yapmıştır.

Müellif, fey gelirlerinin kimlere sarf edileceği ile ilgili olarak şu beyanda bulunmuştur: "Fey mallarından akar, arazi vb. şeyler Müslümanların maslahatına kâr ve gelirleriyle sarf edilir. Devlet başkanının, umumi maslahat kapsamındaki Peygamberler, kadılar, alimler, müftüler, Kur'an ve ilim öğretmenleri, müellefe-i kulüb için feyden atâ/maaş vermesi gerekir. Nitekim Nebi (s.a), Akra b. Hâbis et-Temimi'ye, Uyeyne b. Husayn el-Fezari'ye ve Abbas b. Merdas es-Sülemî'ye atâ vermiştir".⁷

¹ İbn Cemâa, Ebu Abdullah el-İmam Bedrüddin, (ö. 733/1332), (1408/1988), *Tahrîru'l-Ahkâm fi Tedbiri Ehli'l-İslâm*, thk. Fuad A. Ahmed, Katar: Dâru's-Sekafe, s.149-150.

² İbn Cemâa, a.g.e., s.150-151.

³ İbn Cemâa, a.g.e., s. 151; ayrıca bk. Mâverdi, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habîb (ö. 450/1058), (1409/1989), *el-Ahkâmü's-Sultâniyye ve'l-Velâyetü'd-Dîniyye*, thk. Ahmed Mübarek el-Bağdadî, Kuveyt: Mektebetü Dâri İbn Kuteybe., s. 215; Ebu Ya'lâ, Muhammed b. Hüseyin, (ö. 458/1066), (1983), *el-Ahkâmü-Sultâniyye*, Beyrut., s. 237.

⁴ İbn Cemâa, a.g.e., s. 107; *Muhtasar fi Fadli'l-Cihâd*, s.125.

⁵ İbn Cemâa, *Tahrîru'l-Ahkâm*, s.151.

⁶ İbn Cemâa, *Tahrîru'l-Ahkâm*, s.149-150.

⁷ İbn Cemâa, a.g.e., s. 100-101.

İbn Cemâ'a göre beytülmal ve fey akarları çocuk veya torunlara vakfedilmez. Zira fey ancak Müslümanların umumi maslahatı için sarf edilir. Fey malları Müslümanların umumuna yönelik maslahat olarak mescid, okul, ulema, müftî, imam, müezzin gibi kişi ve kurumlara vakıf olarak sarf edilebilir.⁸

b. Harac ve Ikta Arazi Gelirleri

Hz. Peygamber'in zamanında bu vergi harac tabiri altında bütün hatlarıyla henüz tebellür etmemiş ve hukuki yapısı açıklığa kavuşmamış bulunmaktaydı. Gayri Müslimlerin İslam içinde arazi sebebiyle katlandıkları malî mükellefiyetler incelenecek olursa bilhassa ileriki devirde harac tabiriyle temayüz edecek olan bu verginin Kur'ân'da Haşr suresi, 6-10. ayetlerde esasları gösterilen ve bilhassa hadis ve tatbikat ile tekamül eden "fey" mefhumu içinde ortaya atıldığı ve ilk olarak bu mefhum altında vazedildiği hakikati kendisini gösterir.

Mülkiyeti devletin olan ve üzerindeki halka sadece faydalanma ve kullanma haklarının bağışlandığı yer ile mülkiyeti gayri Müslim halka bırakılan yerler, harac vergisine tabidirler. Umumi kanaate göre harac arazisini Müslümanlar da işletseler ödedikleri vergi harac hükmünde olur.

İbn Cemâa harac arazilerini fethedilme tarzlarına göre üç ana bölümde incelemiştir.⁹ Bunlar;

1. Müslümanların sulhen fethettikleri arazidir. Mülkiyeti Müslümanlara ait olmakla beraber üzerinde gayri Müslimlerin oturduğu ve belirlenmiş haracı ödediği arazilerdir. Bu araziler fey mallarıdır, harac ise ücretidir. Şehir halkının Müslüman olmasıyla bu ücret düşmez. Bu arazilerin halkı Ehli zimmet de olsa kendilerinden harac ve cizye birlikte alınır.¹⁰

2. Savaş yoluyla fethedilen arazilerdir. İmam bu arazileri ya Müslümanlar arasında taksim eder yahut uygun gördüğü şekilde gayri Müslimleri bu arazilerde oturma karşılığında harac ödemekle yükümlü tutar. Nitekim Ömer b. Hattab Irak Sevad arazisini bu şekilde haraca bağlamıştır.¹¹

3. Gayri Müslimlerin Müslümanlara terk ettikleri onlardan korkup kaçarken bıraktıkları arazilerdir. Bu araziler sultanın uygun gördüğü şekilde orada oturan gayri müslim kişi veya oradan faydalanan Müslüman veya zimmi için haraca bağlanmıştır. Ancak sulh yoluyla elde edilen araziden alınan vergi aslında cizyedir ve arazi sahibi Müslüman olduğunda bu vergi düşmektedir.¹²

Harac arazisinin vergisi, arazinin taşıdığı kıymete göre alınmaktadır. Ekinlerin çeşitleri, gelir kıymetleri, arazinin küçüklüğü veya büyüklüğü, sulama yöntemi gibi cihetlere bakılmak suretiyle beytülmal ve arazi sahipleri arasında adaletli bir yol izlenir. Örneğin Ömer (r.) Sevad arazisinin haracını çeşitli ölçülerle belirlemiştir. Buna göre her "cerib"e bir "kafiz" ve bir dirhem bağlamıştır.¹³

İbn Cemâ'a göre harac arazisi ekilmese de vergisi alınır. İmam Şafiî, İmam Malik ve İmam Ahmed b. Hanbel'e göre harac ücrettir. Öşür ise zekattır. Cihetleri farklı olduğu için birisi diğerini düşürmez. Ebu Hanife'ye göre ise öşür ve harac vergide birleşmez.¹⁴

Ikta, devlete ait arazinin mülkiyeti ile beraber bir şahsa bağışlanması veya mülkiyeti devlette kalmak üzere faydalanma ve kullanma haklarının verilmesidir. Gerek Hz. Peygamber ve gerekse ilk halifeler Müslümanlardan gerekli gördüklerine ıktalar vermiştir ve bu İslam tarihi boyunca uygulanagelen bir adet olmuştur.

İbn Cemâa ise askerlere bağlanan ikta gelirleri konusunu ele alarak fetihler sonrası kazanılan arazilerin kira, irtifak veya temlik edilmesi ile askerlere gelir sağlanmasını kabul etmiştir.¹⁵ Böylece askerler bu arazilerden elde ettikleri gelirlerle askerî ihtiyaçlarını karşılama ve daha rahat bir yaşam sürme imkanı bulmuşlardır. Böylelikle İbn Cemâa askerliğin teşvik edilmesi ve asker ihtiyaçlarının giderilmesi konusundaki fikirleriyle döneminde iç huzurun temin edilmesi yönünde büyük gayret sarf etmiştir.

İbn Cemâa ikta'ı üç çeşide ayırmıştır. Bunlar temlik, istiğlal ve irtifak ıktalarıdır.¹⁶

aa. Temlik İktâi

⁸ İbn Cemâa, *a.g.e.*, s. 101.

⁹ İbn Cemâa, *a.g.e.*, s. 102.

¹⁰ İbn Cemâa, *Tahrîru'l-Ahkâm*, s. 102; ayrıca bk. Mâverdi, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye*, s. 147; Ebu Ya'lâ, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye*, s. 148; Nevevî, *Ravda*, II, 234.

¹¹ İbn Cemâa, *Tahrîru'l-Ahkâm*, s. 102-103; *Muhtasar fi Fadli'l-Cihâd*, s. 122.

¹² İbn Cemâa, *Tahrîru'l-Ahkâm*, s. 103; *Muhtasar fi Fadli'l-Cihâd*, s. 122.

¹³ İbn Cemâa, *Tahrîru'l-Ahkâm*, s. 103-104; *Muhtasar fi Fadli'l-Cihâd*, s. 122.

¹⁴ İbn Cemâa, *Tahrîru'l-Ahkâm*, s. 105; Mâverdi, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye*, s. 151; Ebu Yusuf, (ö. 182/798), *Kitabu'l-Harac* (Kureşî'nin *el-Harac* ve İbn Receb'in *el-İstihrac li-Ahkami'l-Harac*'ı ile beraber), Beyrut: Daru'l-Marife, s.82; Ebu Ubeyd, (ö. 224/838), (1406/1986), *Kitâbu'l-Emvâl*, thk. M. Halil Heras, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, s. 125.

¹⁵ Ayrıntılı bilgi için bk. İbn Cemâa, *Tahrîru'l-Ahkâm*, s. 107-117.

¹⁶ İbn Cemâa, *a.g.e.*, s. 107.

Temlik ıktâ, bir yerin mülkiyeti ile beraber bir şahsa verilmesidir. Bu yolla sultan tarafından ıktâ edilen bir arazi, kendisine ıktâ edilen şahsın mülkü olmakta, orada dilediği tasarrufta bulunabilmektedir.¹⁷

İbn Cemâa'ya göre temlik ıktâ üç nevidir:

1. Temlik edilmemiş ölü arazilerin ıktâ'ıdır. Sultanın bu araziye ihya ve imar eden için ıktâ etme hakkı vardır. Böylece diğer mallar gibi ihya edildiğinde mülk olur ve o kimse buna en layık olandır. Çünkü Nebi (s.a), Zübeyr b. Avvâm'a Nakî' arazisini ıktâ etmiştir.¹⁸

İmamdan izin almaksızın ölü araziye ihya eden bir kimsenin onu mülk edinmesi caizdir. Çünkü Nebi (s.a), "Kim bir ölü araziye ihya ederse o onundur"¹⁹ buyurmuştur. Ebu Hanife ise bu konuda, "İhya ancak imamın izniyle sahih olur" demiştir.²⁰

2. Harap ve âtil bir ölü arazi olan yeri sultanın temlik-i ıktâ etmesi caiz olur ve hükmü mevat arazi hükmü gibidir. Sultanın izni almaksızın bu arazileri ihya etmek caizdir. Şayet bu arazinin maliki biliniyorsa, bu arazi onun veya varislerininindir. Bu durumda ıktâ ve ihya edilmesi caiz değildir. Maliki bilinmiyorsa bu beytülmale ait olup ıktâ edilmesi mümkündür.²¹

3. Müslümanların henüz temlik etmediği harp beldelerindeki arazilerin fethedilmesi beklenir. Şayet bu araziler fethedilirse, kendisine ıktâ edilen kişi bu araziye mülk edinme konusunda diğer kişilere göre daha hak sahibidir.²²

ıktâ ve çeşitleri konusunda *Müstenedü'l-Ecnâd*²³ ve *Tecnüdü'l-Ecnâd*²⁴ kitaplarında *Tahriru'l-Ahkâm*'da²⁵ yer alan ibarelerin kısaltılarak ele alındığı görülmektedir.

bb. İstiğlal İktâ

İbn Cemâa istiğlal ıktâ hakkında şunları söylemiştir: İstiğlal ıktâ iki kısımdır²⁶:

1. Sultanın bazı arazileri kendisi ve yardımcıları gibi şahıslara temlik etmeksizin ihtiyaç miktarınca kiralamak suretiyle ıktâ etmesidir. Nebi'nin (s.a) ashâbı da bunu uygulamıştır.²⁷

2. Sultanın mürtezika/maaşlı askerleri için bu arazileri ihtiyaç miktarınca ıktâ etmesi caiz görülmüştür.²⁸ Zira bu askerler İslam beldelerini korumakla görevlidirler. İbn Cemâa'nın görüşü de bu arazilerin belli bir müddet kiralamaya yoluyla onlara ıktâ edilmesinin caiz olduğu yönündedir.²⁹

ıktâ etmenin cevazı konusuyla ilgili olarak İbn Cemâa şu görüşleri beyan etmiştir: Müslümanların arazileri çocuklarına veya bir kişi üzerine ebediyen ıktâ etmesi caiz değildir. Zira bu durumda söz konusu araziler mülkiyeti tevarüs eden mallar gibi olacaktır. Halbuki bir kişiye bu arazilerin ebediyen ıktâ edilmesi caiz görülmemektedir. Ancak Maverdî ve Ebu Ya'lâ'nın bunun caiz olduğuna dair görüşleri de bulunmaktadır.³⁰ Fey ve harac arazilerinin gayri Müslime de ıktâ verilmesi caiz değildir. Zira bu araziler tüm Müslümanların maslahatına tahsis edilmiştir. Ayrıca cumhura göre fey mallarıyla sadaka mallarının birbirini yerine sarf edilmesi caiz görülmemiştir. Ebu Hanife'ye göre ise bu caizdir.³¹

Zekat mallarının sarf edileceği yerler, "Sadakalar ancak fakirler, yoksullar, zekat toplama görevlileri, kalpleri İslamiyete ısındırılmak istenenler, köleler, borçlular, Allah yolundakiler, yolda kalmışlar içindir"³² ayetinde

¹⁷ İbn Cemâa, *a.g.e.*, s. 108.

¹⁸ İbn Cemâa, *Tahrîru'l-Ahkâm*, s. 108; ayrıca bk. Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye*, s. 190; Ebu Ya'lâ, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye*, s.212; Nevevî, Yahya b. Şeref, (ö. 676/1277), (2003), *Ravdatu't-Tâlibîn*, I-X, thk. Adil Ahmed Abdulmevcud, Ali Muhammed Muavvaz, Riyad: Daru Alemi'l-Kütüb, s. 278.

¹⁹ Ebu Dâvud, Harâc, fey ve'l-imare 35-37; Malik, (ö.179-795), (1413/1992), *el-Muvatta*, I-II, (Muhammed Fuad Abdulbâki), İstanbul: Çağrı Yayınları, II, 743.

²⁰ İbn Cemâa, *Tahrîru'l-Ahkâm*, s. 108; *Muhtasar fi Fadli'l-Cihâd*, s. 127; ayrıca bk. Ebu Yusuf, *el-Harâc*, s.76; İbn Nuceym, Mevlânâ Zeynu'l-Âbidin İbrahim el-Misrî, (ö. 970/1562), (1405/1985), *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*, (*Gamzu Uyûni'l-Basâir* ile), I-IV, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye s. 124.

²¹ İbn Cemâa, *Tahrîru'l-Ahkâm*, s. 108-109; *Muhtasar fi Fadli'l-Cihâd*, s. 127; ayrıca bk. Mâverdî, *a.g.e.*, s. 160.

²² İbn Cemâa, *Tahrîru'l-Ahkâm*, s. 109; *Muhtasar fi Fadli'l-Cihâd*, s. 128; ayrıca bk. Mâverdî, *a.g.e.*, s. 191.

²³ İbn Cemâa, *Müstenedü'l-Ecnâd*, thk. Usame Nasır Nakşibendî, Bağdad: Vizaretü's-Sekafe ve'l-İ'lam. s. 126.

²⁴ İbn Cemâa, *Tecnüdü'l-Ecnâd*, yazma eser 1-50 vr., Süleymaniye Kütüphanesi, (Ayasofya 3124), vr.29,b.

²⁵ İbn Cemâa, *Tahrîru'l-Ahkâm*, s. 108.

²⁶ İbn Cemâa, *a.g.e.*, s. 110.

²⁷ İbn Cemâa, *a.g.e.*, s. 110; *Muhtasar fi Fadli'l-Cihâd*, s. 129.

²⁸ İbn Cemâa, *Tahrîru'l-Ahkâm*, s. 110; *Muhtasar fi Fadli'l-Cihâd*, s. 130; ayrıca bk. Mâverdî, *a.g.e.*, s. 195; Ebu Ya'lâ, *a.g.e.* s. 217.

²⁹ İbn Cemâa, *Müstenedü'l-Ecnâd*, s. 129-130.

³⁰ İbn Cemâa, *Tahrîru'l-Ahkâm*, s. 112; ayrıca bk. Maverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye*, 196; Ebu Ya'lâ, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye*, s. 218.

³¹ İbn Cemâa, *a.g.e.*, s. 112-113.

³² Tevbe 9/60.

zikredilmiştir. İmam Şafii ve Ahmed'e göre sekiz sınıftan hangisi bulunursa ona taksim edilir. İmam Malik ve Ebu Hanife'ye göre bu sınıflardan birine sarf edilmesi caizdir.³³

İktanın müddeti, devlet başkanının kişiye ikta ettiği sürenin sonra ermesine dek devam eder. İkta edilen şahıs öldüğünde ölümünden sonraki süreye ait payı beytülmale geri döner. Bu kişinin ölümünden evvelki süreye ait ikta payı ise veresesine intikal eder. Şayet ölen kişinin malı bulunmayıp ailesinin bu maaşa ihtiyacı varsa onların masraflarını karşılamak ve askerlik için cihada teşvik etmek amacıyla bu mal veresesine bırakılır.³⁴

Ayrıca cihad esnasında askerin kötürüm olması veya bir hastalığa yakalanması kendisini cihad ve atâ ehli olmaktan uzaklaştırır. Ancak bu kişinin, ailesinin geçim ihtiyacını temin etmesi, kendisi ve askerleri de cihada teşvik amacıyla hakkındaki maaşın devam etmesi tercih edilen görüştür.³⁵

cc. İrtifak İktâi

İbn Cemâ'a göre irtifak iktâi iki çeşittir³⁶:

Birincisi, kendisine ancak çalışma sonucu ulaşılabilen bâtını madenlerdir ki bunlar; altın, gümüş, bakır, demir vb. madenlerdir. Sultan bu madenlerden birini ikta ederse irtifak iktâi gerçekleşir ve ikta edildiği sürece irtifak iktâi olmaya devam eder. Şayet ikta eden şahıs bundan vazgeçerse ikta eski haline döner. Bu malların diğer mallar gibi temlik edilebileceği görüşü ise zayıf bir görüş olarak yer alır.³⁷

Zâhiri mallara/madenlere ise çalışmaya ihtiyaç duymadan ulaşmak mümkündür. Bunlar; tuz, sürme, petrol, zift, kibrit gibi madenlerdir. Bu malların hiçbirinde sultanın iktâi caiz değildir bilakis Müslümanların tümü bunlarda müşterek hak sahibidir.³⁸

İkincisi; cadde, yollar, meydanlar, çarşı durakları vb. yerlerdir. Bunlar kimsenin mülkü değildir ve bunlarda irtifak iktâi caizdir. Sultanın ölü arazileri, nehirleri ancak Müslümanların maslahatları doğrultusunda himâ tasarrufu mümkündür. Sultanın kamu mülk ve arazileri himâ olarak tahsisi umumi nitelikte ise burada zengin ve fakir arasında ayırım yapılamaz. Ancak sultanın himâ tasarrufu sadece fakirlere yönelik ise bu durumda zenginlere bu mülk verilmez. Himâ sahibinin bu arazi veya mülke ihtiyacı kalmaz yahut himâdan elde edilen fayda ortadan kalkarsa sultanın bu himâ irtifakı sözleşmesini bozma hakkı vardır. Ayrıca sultanın kendisine himâ olarak belirlediği ölü bir araziye kimse himâ olarak kullanamaz. O böyle bir himâ tayininde bulunursa kimse bu araziye temellük edemez.³⁹

c. Öşür Gelirleri

İbn Cemâa öşür arazilerini üç kısımda ele almıştır.⁴⁰ Bunlar;

1. Müslümanların baştan beri ihya ettikleri arazi türü olup Basra beldesi arazileri buna örnek teşkil etmektedir. Bu arazilerin harac ve ücret vergisi yoktur. Ancak onun ziraat zekatı ve şerî semeresi alınır.⁴¹

2. Barış veya savaş olmaksızın baştan beri halkı müslüman olan arazi, bu da öşür arazisindedir. Bu araziden harac alınmaz. Bilakis ziraat zekatı ve ürün zekatı alınır.⁴²

3. Müslümanların savaş yoluyla mülk edindiği arazi ganimetçiler arasında taksim edilir ve mülkleri aynı şekilde devam eder ya da şerî yolla mülk edinenin üzerinde mülkiyeti devam eder. Bu araziler de İslam mülkleri gibi öşür arazileridir. Bunlardan harac alınmaz şerî ahkam üzere ekin ve ürün üzerinden öşür vergisi alınır. Yukarıda saydığımız bu üç tür araziden harac vergisi alınmaz. Şayet harac alınırsa bu açık bir zulüm demektir.⁴³

Harac ve öşür gelirleri konusu *Müstenedü'l-Ecnâd*⁴⁴ ve *Tecnîdü'l-Ecnâd*⁴⁵ kitaplarında *Tahrîru'l-Ahkâm*'a nisbetle muhtasar şekilde açıklanmıştır.

³³ İbn Cemâa, *a.g.e.*, s. 114-115; *Muhtasar fi Fadli'l-Cihâd*, s. 132-133; ayrıca bk. İbn Kesir, Ebu'l-Fida İsmail b. Amr ed-Dimeşki, (ö. 774/1373), (1932), *el-Bidaye ve'n-Nihâye* I-XIV, I, 283-284; İbn Hubeyre, *el-İfsah an Meani's-Sihah fi Mezahibi'l-Eimmeti'l-Erbaa*, I-XI, thk. Muhammed Yakub Talib Ubeydi, Kahire., I, 224.

³⁴ İbn Cemâa, *Tahrîru'l-Ahkâm*, s. 111.

³⁵ İbn Cemâa, *a.g.e.*, s. 111-112.

³⁶ İbn Cemâa, *a.g.e.*, s. 115.

³⁷ İbn Cemâa, *a.g.e.*, s.115; ayrıca bk. Mâverdi, *a.g.e.*, s. 198; Ebu Ya'lâ, *a.g.e.*, s. 220.

³⁸ İbn Cemâa, *a.g.e.*, s. 115-116; *Muhtasar fi Fadli'l-Cihâd*, s. 134; ayrıca bk. Mâverdi, *a.g.e.*, s. 197; Ebu Ya'lâ, *a.g.e.*, s.219; Nevevi, *Ravda*, V, 301.

³⁹ İbn Cemâa, *Tahrîru'l-Ahkâm*, s. 116-117; ayrıca bk. Mâverdi, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye*, s. 186.

⁴⁰ İbn Cemâa, *a.g.e.*, s. 105-106.

⁴¹ İbn Cemâa, *a.g.e.*, s. 105.

⁴² İbn Cemâa, *a.g.e.*, s. 105.

⁴³ İbn Cemâa, *a.g.e.*, s. 106; *Muhtasar fi Fadli'l-Cihâd*, s. 123; ayrıca bk. Mâverdi, *a.g.e.*, s. 123.

⁴⁴ İbn Cemâa, *Müstenedü'l-Ecnâd*, s.123.

⁴⁵ İbn Cemâa, *Tecnîdü'l-Ecnâd*, vr. 25,a-b.

2. Devletin Harcamaları

Bu kısımda İbn Cemâa'nın, devlet başkanının memurlara ve devlet üst kademesindeki yetkililere, ordu komutanlarına ve askerlere maaş takdirini ve bu konuda dikkate aldığı hususları onun Hz. Peygamber (s.a) ve Hulefâ-i Râşidin uygulamalarını esas alarak inceleyeceğiz.

a. Devlet Görevlilerinin Maaşları

İslam'da devlet başkanının devlet gelirleri üzerinde başkan olmak sıfatıyla herhangi bir hakkı yoktur. O, gelirler karşısında halktan herhangi birinden farksız olduğu için onun da devlet memurları gibi maaş alması gerekir. Halife Hz. Ebubekir (11-13/ 632-634), devlet başkanının devlet malı karşısındaki durumunu şöyle açıklar: "Ben kendimi Allah'ın malı ve Müslümanların fey gelirleri karşısında yetimin mallarına bakmayı üstlenen vasî yerine koydum. Eğer vasî zenginse bir şey almaz yok eğer fakirse bu durumda münasip bir şekilde yer".⁴⁶

Hz. Ömer (13-23/634-644)'in görüşü de bununla aynıdır. O da halife olduğu zaman aynı tarzda şunu demiştir: "Ben kendimi devlet malı karşısında yetimin mallarını idare eden veli yerine koydum. Zengin olursam ondan müstağni olurum, yok eğer fakirsem bu durumda örfe uygun ölçüde yerim."⁴⁷ Buna göre Allah devlet malı karşısında sultanın durumunu, "Velilerden kim zenginse yetimin malını yemekten kaçsın. Kim de fakir ise o halde örfe göre yesin"⁴⁸ ayetiyle açıklamıştır.

b. İbn Cemâa'nın Asker Maaşları Hakkındaki Görüşleri

İbn Cemâa'ya göre atâlar/maaşlar askerler için önemli bir maslahat olup çeşitleri vardır. Bunlardan fey, Müslümanların ata binmeden ve savaşmadan elde ettiği mallardır.⁴⁹ Bu malların da kısımları vardır. Bunlar; harac, cizye, barış yoluyla elde edilen mallar, Müslümanlardan korkup kaçarken bırakılan mallar, ehli zimmetten varisi olmayanların malları, irtidad üzere katledilen veya ölen kişinin bıraktığı mallardır.⁵⁰

Fey mallarının beşe bölünmesi/tahmisi konusunda dört mezhebin imamı ittifak etmiştir. Onlara göre fey malları tahmis edilemez. Bu sebeple bu mallar, Müslümanların maslahatı, İslam ordusu ihtiyaçları, kalelerin imarı ve silah vs. edinmek için kullanılır.⁵¹ İmam Şafii'nin bir kavline göre ise fey malları tahmis edilir. Bu mallardan artan 4/5'lik kısım ise İslam ordusunun ihtiyaçlarını karşılamak ve savaşa hazırlık için silah, binek vs. edinmek üzere sarfedilir.⁵²

İbn Cemâa, *Tahrîru'l-Ahkâm*'da atâ kullanımı hakkında, "Sultanın beytûlmalden kifayet miktarı kendisi, ailesi, köleleri, hizmetlileri, binekleri vs. için atâ alması mümkündür" demiştir.⁵³

Harp esnasında kişinin bineği veya silahı telef olursa onun atâ ve ıktâından eksiltme yapılmaz.⁵⁴ Köleleri, elbiseleri ve binek hayvanları haram zinetle süslemek için atâ verilmez. Ancak cihad esnasında bunları giyme zarureti ve maslahat hasıl olursa kifayet miktarı bunları giymek caiz olur.⁵⁵

İbn Cemâa atâda eşit davranma hususunda şunları söylemiştir: Nebi (s.a) ganimet konusunda insanları birbirleriyle eşit tutmuştur.⁵⁶ Bu sebeple bir kimse diğerine şecaat, şeref, hicret kıdemi gibi niteliklerle tafdil edilemez. Ebubekir (r.) ve Ali (r.) insanlar arasında atâ takdiri konusunda eşitliği kabul

⁴⁶ İbn Cemâa, *Kitabu Muhtasar fi Tecnîdi'l-Cüyüş ve'l-Cihâd*, yazma eser (*Kitabu Eşrâki't-Tevârih* içinde 131-155 varakları arası), Süleymaniye Kütüphanesi, (Ayasofya 2954), vr. 151,a; *Tahrîru'l-Ahkâm*, s. 122; İbn Sad, Ebu Abdillah Muhammed (ö. 230/845), *et-Tabakatu'l-Kubra*, I-VIII, Beyrut: Daru'l-Fikr, III, 276; Turtûşî, Ebu Bekr İbn Ebi Rendeke, (ö. 520/1126), (1995), *Sirâcu'l-Mülûk*, Hz. Said Aykut, İstanbul: İnsan Yy., s. 106.

⁴⁷ İbn Cemâa, *Tahrîru'l-Ahkâm*, s. 122; *Muhtasar fi Fadli'l-Cihâd*, s. 141.

⁴⁸ Nisa 4/6.

⁴⁹ İbn Cemâa, *Tahrîru'l-Ahkâm*, s. 98; ayrıca bk. Maverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye*, s. 126; Ebu Ya'lâ, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye*, s. 120; İbn Kayyım, Ebu Abdillah Muhammed b. Ebi Bekr ez-Zer'î ed-Dimaşkî (ö. 751/1350), (1983), *Ahkâmü Ehliz Zimme*, I-II, thk. Subhi es-Salih, Beyrut: Daru'l-İlm li'l-Melayin., s. 106.

⁵⁰ İbn Cemâa, *Tahrîru'l-Ahkâm*, s. 99; *Muhtasar fi Fadli'l-Cihâd*, s. 117; ayrıca bk. Nevevî, *Ravda*, II, 354; İbn Hubeyre, *el-İfşah*, II, 290.

⁵¹ İbn Cemâa, *Tahrîru'l-Ahkâm*, s. 99.

⁵² İbn Cemâa, *a.g.e.*, s. 99-100; ayrıca bk. Şafii, Muhammed b. İdris (ö. 204/820), (1996), *Mevsuatu'l-İmam eş-Şafii el-Kitabu'l-Ümm*, I-XV, thk. Ahmed Bedruddin Hassun, Daru'l-Kuteybe., IV, 64-65; İbn Kudâme, Muvaffakuddin Ebu Muhammed Abdullah b. Ahmed (ö. 620/1223), (1414/1994), *el-Muğni ala Muhtasari'l-Hiraki* (eş-Şerhu'l-Kebir ile), I-XII, Beyrut: Daru'l-Fikr, VII, 299; Nevevî, *Ravda*, VI, 354.

⁵³ İbn Cemâa, *a.g.e.*, s. 122.

⁵⁴ İbn Cemâa, *a.g.e.*, s. 123; *Muhtasar fi Fadli'l-Cihâd*, s. 141; ayrıca bk. Maverdî, *a.g.e.*, s. 206; Ebu Ya'lâ, *a.g.e.* s. 227; Nevevî, *a.g.e.*, VI, 367.

⁵⁵ İbn Cemâa, *Tahrîru'l-Ahkâm*, s. 123; *Muhtasar fi Fadli'l-Cihâd*, s. 141; ayrıca bk. Nevevî, *a.g.e.*, VI, 359.

⁵⁶ İbn Cemâa, *Tahrîru'l-Ahkâm*, s. 118.

ediyor ve bir kimseyi başkasına tercih ve tafdil etmiyordu. İmam Şafii ve İmam Malik de bu görüşü savunmuştur.⁵⁷

Buradaki sözkonusu eşitliğin manası atâ/maaş miktarındaki eşitlik değil bilakis her insana ihtiyacı ve kifayeti kadar atâ/maaş vermektir.⁵⁸ Ömer ve Osman (r.a) da daha önce Müslüman olanı ve hicret edeni maaş takdirinde tafdil ediyordu. Ebu Hanife de bu görüşü kabul etmiştir.⁵⁹

Ömer, Ebubekir'in insanları maaş miktarında eşit tuttuğunu görünce ona; "İki defa hicret edenler ve iki kibleye namaz kılanlarla kılıç korkusuyla fetih yılında Müslüman olanları bir mi tutuyorsun?" demiştir. Ebubekir (r.); "Onlar Allah için çalışıyorlar, ecirleri Allah'a aittir, dünyada ise tebliğ etmek vardır" demiştir. Ömer (r.); "Ben Resulullah'a karşı savaşıyla Resulullah ile birlikte savaşı bir tutmam" demiştir.⁶⁰

Atânın süresi ve miktarı hakkında yukarıda belirttiğimiz hususlara *Müstenedü'l-Ecnâd*⁶¹ ve *Tecnîdü'l-Ecnâd*⁶² kitaplarında İbn Cemâa benzeri ifadelerle yer vermiştir. Buna göre atâ senede bir defa verilir ancak maslahat iki veya daha fazla verilmesini gerektirirse bu da caizdir. Beytulmalin borçlu olması durumunda hazineye mal olana dek askerlerin mal talep hakkı bulunmaz. Şayet beytulmal zenginleşirse bu durumda devlet başkanı gelecek seneler için silah edinimi, kalelerin imar edilmesi, asker maaşlarının temin edilmesi, binek hayvan vs. edinme gibi savaşa ve Müslümanların maslahatına yönelik çeşitli tasarruflarda bulunabilir.⁶³

Atânın varise geçmesi mevzuunu İbn Cemâa şöyle ele almıştır: Mürtezika askerlerin bir kısmı ölürse atâları, evleninceye dek kızlarına ve eşlerine, buluşa erip kazanmaya başlayana dek erkek çocuklarına, âmâ veya kötürüm olanlarına ise ihtiyaçları miktarınca ebedi olarak miras kalır. Tüm bunlar cihad ehlini teşvik ve cihadı sevdirmek için yapılır. Böylece velisi ölen ailelerin ihtiyaçları karşılanıp durumlarının iyileştirilmesi için atâlar vereselerine intikal ettirilir. Mürtezika askeri sene sonunda vefat edecek olursa senelik atâ hakkı veresesine intikal eder.⁶⁴ *Müstenedü'l-Ecnâd* kitabında da bu konuya kısaca yer verilmiştir.⁶⁵

SONUÇ

Bedrüddin İbn Cemâa'ya göre devletin temel gelirleri arazi, fey, ıkta olarak görülmüştür. Savaş sonrasında elde edilen ganimet malları, zekat gelirleri ve halktan alınan vergiler ise diğer gelir kaynakları olarak eserlerinde ele alınmıştır. Devletin tüm bu gelirleri beytulmal/hazinede toplanır ve ilgili yerlere sarf edilir. Beytulmal/hazinede oluşan fazla gelir, Müslümanların umumi maslahatı gözetilerek askeri, iktisadi, sağlık vb. harcamalar için ayrılır yahut daha sonra kullanılmak üzere beytulmalde saklanır.

Mülkiyeti devlete ait olup faydalanma hakkının verildiği yerler ile mülkiyeti gayri Müslimlere bırakılan araziler harac vergisine tabidir. Cumhura göre harac arazisini Müslümanlar da işletse ödedikleri vergi harac hükmündedir.

Devlete ait arazinin mülkiyeti ile beraber bir şahsa bağışlanması ya da mülkiyeti devlette kalıp kullanım hakkının verilmesi anlamındaki ıkta gelirleri, Hz. Peygamber (s.a), Hulefa-i Raşidin ve sonraki İslam toplumlarında görülen önemli bir uygulama olarak tarihteki yerini almıştır.

Bedrüddin İbn Cemâa askerlere bağlanan ıkta gelirleri konusunu eserlerinde ele almak suretiyle fetihler sonrasında kazanılan arazilerin kira, irtifak ve temlik yoluyla askerlere gelir kaynağı olarak benimsemiştir. Askerler bu arazilerden elde ettikleri gelirlerle ihtiyaçlarını karşılama ve daha rahat bir yaşam sürme imkanı bulurlar. Müellif askerliğin teşvik edilmesi ve askeri ihtiyaçların giderilmesi konusundaki fikirleriyle döneminde iç huzurun temin edilmesi yönünde büyük gayret sarf etmiştir.

Devlet başkanının Müslümanların arazilerini çocuklarına veya bir kişiye ebedi olarak ıkta vermesi Maverdi ve Ebu Ya'la'nın bir görüşü dışında caiz görülmemektedir. Ayrıca fey ve harac arazilerinin gayri Müslimlere ıkta verilmesi caiz değildir. Zira bu araziler tüm Müslümanların yararına dönük tahsis edilmiştir. Cumhura göre fey ile sadaka mallarının birbiri yerine kullanılması caiz görülmemiştir. Ebu Hanife ise her iki tür malın da birbiri yerine Müslümanların maslahatı için sarf edilebilir olduğunu savunmuştur.

⁵⁷ İbn Cemâa, a.g.e., s. 118; *Muhtasar fi Fadli'l-Cihâd*, s. 137; ayrıca bk. Maverdi, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye*, s. 201; Şafii, *el-Ümm*, IV, 78-79; Gazzâlî, Ebû Hamid Hucetülislam Muhammed b. Muhammed, (ö.505/1111), (1994), *el-Veciz fi Fikhi Mezhebi'l-İmam eş-Şafii*, nşr. Hâlid Attar, Beyrut: Dârü'l-Fikir, s. 175.

⁵⁸ İbn Cemâa, *Tahrîru'l-Ahkâm*, s. 118; *Muhtasar fi Fadli'l-Cihâd*, s. 140.

⁵⁹ İbn Cemâa, *Tahrîru'l-Ahkâm*, s. 118; *Muhtasar fi Fadli'l-Cihâd*, s. 137; ayrıca bk. Ebu Ya'la, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye*, s. 222.

⁶⁰ İbn Cemâa, *Tahrîru'l-Ahkâm*, s. 119; ayrıca bk. Mâverdi, a.g.e., s. 201; Şafii, a.g.e., IV, 78; Ebu Ya'la, a.g.e., s. 222.

⁶¹ İbn Cemâa, *Müstenedü'l-Ecnâd*, s. 141.

⁶² İbn Cemâa, *Tecnîdü'l-Ecnâd*, vr. 42, a.

⁶³ İbn Cemâa, *Tahrîru'l-Ahkâm*, s. 125; ayrıca bk. Mâverdi, a.g.e., s. 182; Ebu Ya'la, a.g.e., s. 227.

⁶⁴ İbn Cemâa, a.g.e., s. 125-126.

⁶⁵ İbn Cemâa, *Müstenedü'l-Ecnâd*, s. 142.

Devlet başkanının devlet gelirleri üzerinde başkan olması sebebiyle ayrıcalıklı bir hakkı bulunmaz. Devlet malı karşısında devlet başkanının konumunu Hz. Ebubekir yetim malını üstlenen vasi, Hz. Ömer ise yetim malını idare eden veli olarak nitelemiştir. Bu sebeple onun ihtiyacı varsa örfe uygun bir maaş almasında sakınca görülmez.

İbn Cemaa askerler için önemli bir gelir kaynağı olan ata hakkını fey mallarından ibaret sayar. Fey malları ise harac, cizye, barış yoluyla fethedilen yerlerden elde edilen mallar, Müslümanlardan kaçan gayri müslimlerin bıraktıkları mallar, zimmet ehlinde varisi olmayanların malları, mürted olarak katledilen veya ölen kişinin malları olarak zikredilmiştir.

Fey mallarının tahmisi/beşe bölünmesi konusunda dört mezhep imamı bu malların tahmis edilemeyeceği noktasında ittifak etmiştir. Bu sebeple fey mallarının tümü Müslümanların genel ihtiyaçlarının karşılanması, ordunun gereksinimleri, kalelerin imarı, silah vs. edinmek gibi savaş hazırlığı kapsamında değerlendirilir. İmam Şafii'nin bir kavline göre fey malları tahmis edilebileceğinden, arta kalan 4/5'lik fey malı İslam ordusunun ihtiyaçlarını karşılamak, savaşa hazırlık için silah vs. edinmek maksadıyla sarf edilir.

İbn Cemaa ata kullanımı hakkında, devlet başkanının beytülmal/hazineden kendisi, ailesi, hizmetlileri, binekleri vs. için kifayet miktarı almasını caiz görmektedir.

Atanın süresiyle ilgili olarak Müslümanların maslahatı ön planda tutulur. Buna göre ata ihtiyacı ve beytülmalin durumuna göre senede bir veya birkaç kez verilebilir. Beytülmal/hazinenin borçlu olması durumunda askerlerin mallarını talep hakkı beytülmalin zenginleşmesine kadar ertelenir. Beytülmalin zenginleşmesi halinde devlet başkanı bu malları gelecek seneler için her türlü askeri ihtiyaçların ve Müslümanların genel yararına yönelik masrafların karşılanması için kullanılabilir.

Ayrıca İbn Cemaa, asker edinilmesi, asker sayısının artırılması için mal sarf etmenin önemini belirtmekle birlikte memleketlerin kurtuluşu ve refahının bu sayede sağlanacağını da vurgulamıştır.

Bu makalede bir kısmına yer verdiğim, tezime kaynaklık eden ve kütüphanelerde birçoğu yazma olarak bulunan söz konusu eserlerin tahkik ve neşrinin ilim dünyasının istifadesine sunulması İslâmî ilimlerin ve İslam medeniyetinin ihyâ ve aydınlanması bakımından büyük öneme sahiptir.

KAYNAKÇA

- Ebu Davud, Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistanî, (ö. 275/888), (1992). *es-Sünen*. I-V, *Mevsuatü's-Sünne* içinde, İstanbul: Çağrı Yy. ve Daru Sahnun.
- Ebu Ubeyd, Kasım b. Sellâm (ö. 224/838), (1406/1986). *Kitâbu'l-Emvâl*. thk. M. Halil Heras, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmîyye.
- Ebu Yusuf (ö. 182/798). *Kitabu'l-Harac* (Kureşî'nin *el-Harac* ve İbn Receb'in *el-İstihrac li-Ahkâmî'l-Harac*'i ile beraber), Beyrut: Daru'l-Marife.
- el-Ferrâ, Ebu Ya'lâ Muhammed b. Hüseyin (ö. 458/1066), (1983). *el-Ahkâmu-Sultaniyye*. Beyrut.
- Gazzali, Ebû Hamid Huccetülislam Muhammed b. Muhammed (ö.505/1111), (1994). *el-Veciz fi Fikhi Mezhebi'l-İmam eş-Şafii*. nşr. Hâlid Attar, Beyrut: Dârü'l-Fikr.
- İbn Cemâa, Ebu Abdullah el-İmam Bedrüddin, (ö. 733/1332), (1983). *Müstenedü'l-Ecnâd fi Âlâti'l-Cihad*. thk. Usame Nasır Nakşibendî, Bağdad: Vizaretü's-Sekafe ve'l-İlam.
--*Müstenedü'l-Ecnâd fi Âlâti'l-Cihad*, thk. Usame Nasır Nakşibendî, yazma eser, 88-155vr., Süleymaniye Kütüphanesi, (Fatih 5455).
--*Tecnidü'l-Ecnâd ve Cihâtu Ehli'l-Cihad*, yazma eser, 1-50 vr., Süleymaniye Kütüphanesi, (Ayasofya 3124).
--(1408/1988), *Tahrîru'l-Ahkâm fi Tedbiri Ehli'l-İslâm*, thk. Fuad A. Ahmed, Katar: Dâru's-Sekafe.
--*Tahrîru'l-Ahkâm fi Tedbiri Ehli'l-İslâm*, yazma eser, thk. Fuad A. Ahmed, yazma eser, 1-73vr., Süleymaniye Kütüphanesi, (Esadefendi 1595).
--*Risaletü'l-Muhtasar fi Tecnidü'l-Cüyûş ve'l-Cihâd*, yazma eser (*Kitabu Eşrâki't-Tevârih* içinde 131-155 varakları arası). Süleymaniye Kütüphanesi (Ayasofya 2954).
- İbn Hubeyre, *el-İfsah an Meani's-Sihah fi Mezahibi'l-Eimmeti'l-Erbaa*, I-XI, thk. Muhammed Yakub Talib Ubeydi, Kahire.
- İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebu Abdillâh Muhammed b. Ebi Bekr ez-Zerî ed-Dımaşkı (ö. 751/1350), (1983). *Ahkâmu Ehli'z-Zimme*. I-II, thk. Subhi es-Salih, Beyrut: Daru'l-İlm li'l-Melayin.
- İbn Kesir, Ebu'l-Fida İsmail b. Amr ed-Dimeşki, (ö. 774/1373), (1932). *el-Bidaye ve'n-Nihâye* I-XIV.
- İbn Kudâme, Muvaffakuddin Ebu Muhammed Abdullah b. Ahmed (ö. 620/1223), (1414/1994). *el-Muğni ala Muhtasari'l-Hrakâ (eş-Şerhu'l-Kebir* ile), I-XII, Beyrut: Daru'l-Fikr.
- İbn Nuceym, Mevlânâ Zeynu'l-Âbidin İbrahim el-Misri, (ö. 970/1562), (1405/1985). *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*, (Gamzu Uyyûni'l-Basâir ile), I-IV, Beyrut: Dâru'l-Kutubî'l-İlmîyye.
- İbn Sad, Ebu Abdillâh Muhammed (ö. 230/845). *et-Tabakatu'l-Kubra*. I-VIII, Beyrut: Daru'l-Fikr.
- Malik b. Enes, (ö.179-795), (1413/1992). *el-Muvatta*. I-II, (Muhammed Fuad Abdalbâki), İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Mâverdi, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habîb (ö. 450/1058), (1409/1989). *el-Ahkâmü's-Sultaniyye ve'l-Velâyetü'd-Diniyye*. thk. Ahmed Mübarek el-Bağdadî, Kuveyt: Mektebetu Dâri İbn Kuteybe.
- Nevevi, Ebu Zekeriyya Yahya b. Şeref, (ö. 676/1277), (2003). *Raodatü't-Tâlibîn*. I-X, thk. Adil Ahmed Abdulmevcud, Ali Muhammed Muavvaz, Riyad: Daru Alemi'l-Kütüb.
- Şafii, Muhammed b. İdris (ö. 204/820), (1996). *Mevsuatü'l-İmam eş-Şafii el-Kitabu'l-Ümm*. I-XV, thk. Ahmed Bedruddin Hassun, Daru'l-Kuteybe.
- Turtuşî, Ebu Bekr İbn Ebi Rendeka, (ö. 520/1126), (1995). *Sirâcu'l-Mülûk*. hz. Said Aykut, İstanbul: İnsan Yay.